

Lublin 30 V 2022 r.

Recenzja

Rozprawy doktorskiej magister Natalii Mazur pt. *Ludność żydowska powiatu jarosławskiego w latach 1918-1939*, Rzeszów 2022, ss. 338+aneks ss. 388.

1. Temat i struktura pracy

Żydzi w Polsce nie byli monolitem. Różnili się pod względem wykształcenia, posiadanego majątku, religijności. Przy czym tylko niewielki procent stanowili majętni i wykształceni. Bardzo chętnie osiedlali się na tenarach polskich, gdyż mogli czuć się bezpiecznie szczególnie gdy inne kraje zamykały przed nimi bramy. W Polsce Żydzi pojawili się już w średniowieczu. Większe ich grupy zaczęły się osiedlać za czasów Kazimierza Wielkiego. W czasach kiedy w Europie zaczynali być coraz bardziej prześladowani, Polska stawał się bezpieczną przystanią. Przy czym nie obywało się bez oskarżeń ich np. o śmierć Chrystusa. Pomimo tego, że Żydzi w większości nie asymilowali się, to zapuszczali korzenie i stawali się częścią składową społeczeństwa.

Historia ludność żydowskiej powiatu jarosławskiego, skupiona wokół czterech ośrodków miejskich (Jarosławia, Radymna, Pruchnika i Sieniawy) w okresie międzywojennym nie doczekała się kompleksowego opracowania, poza drobnymi przyczynkami, traktującymi o dziejach Żydów w cytowanych miejscowościach. Na co też zwróciła uwagę Autorka dysertacji.

W temacie pracy wskazała na ramy czasowe i obszar swoich badań. Natalia Mazur podjęła się opracowania tematu, do którego źródła w większości znajdują się poza granicami Polski, głównie we Lwowie. We wstępie zaznaczyła, że ze względu na sytuację epidemiczną nie udało jej się dokonać całkowitej kwerendy w lwowskim archiwum, co może rzutować na jakość pracy. Skorzystanie z zasobów polskich i innych zagranicznych archiwów (Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum Akt Nowych, materiały zgromadzone w Zespole Szkół Budowlanych i Ogólnokształcących w Jarosławiu, YIVO Institute for Jewish Research, i innych) tę stratę w pewnym sensie zrekompensowało.

Uwzględnione archiwa zarówno krajowe jak i zagraniczne, pomimo niedokończonej kwerendy w lwowskim archiwum z przyczyn obiektywnych, podnoszą wartość merytoryczną pracy. Pokazują też duży wkład przy jej powstawaniu.

Autorka sięgnęła także do archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego, do działu wspomnień (sygn. 301), a także do dokumentów urzędowych, jak Dzienniki Ustaw czy Sprawozdania Dyrekcji Szkół. Niewątpliwie bardzo cennym źródłem do poznania życia społeczności żydowskiej jest prasa lokalna („Expres Jarosławski”, „Gazeta Jarosławska”, „Tygodnik Jarosławski”), którą Autorka często cytowała przy omawianiu różnych organizacji żydowskich. One to swoją działalnością wychodziły także poza omawianą społeczność.

We Wstępie do niniejszej pracy Autorka wymieniła cytowaną często przez nią prasę. Nie scharakteryzowała jej zawartości, co do wykorzystania w niniejszej rozprawie. Wskazała jedynie, gdzie te zbiory się obecnie znajdują „Cenne zbiory Muzeum w Jarosławiu stanowił komplet archiwalnych numerów prasy lokalnej, szeroko wykorzystanej w niniejszej pracy” (s.13).

W niniejszej pracy Autorka korzystała także z archiwum Yad Vashem. Tutaj sięgnęła po materiały ikonograficzne „w formie fotografii, które wzbogaciły niniejszą pracę w materiały zdjęciowe” (s.12). Można by było także sięgnąć po materiał wspomnieniowy, w których Żydzi ocaleni z Holokaustu często nawiązywali do historii przedwojennej. Podobnie jak materiały (relacje) już tu wykorzystane z archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego. Nie jest to czyniony zarzut, ale jedynie sugestia. Dając głos bezpośredniemu świadkowi danego wydarzenia ożywiamy historię pisaną. Autorka bardzo ostrożnie wprowadza wypowiedzi innych w swoją narrację. Co prawda wymienia kilka wspomnień, które mają ubogacić „suchą całość” (s. 14), ale w kontekście całości pracy pozytywnie „przeładowanej” różnymi danymi statystycznymi, są mało dostrzegalne.

Praca składa się z sześciu rozdziałów, podrozdziałów i aneksu. W nim Autorka umieściła kilka przykładowych świadectw ukończenia szkoły powszechnej przez młodzież żydowską. Mogą być one pewnym odzwierciedleniem stanu zdobytej wiedzy, która to przełożona została na konkretne stopnie. Można wnioskować, że młodzież nie miała większych trudności w uzyskaniu promocji do następnej klasy. Były także świadectwa wyróżniające się ocenami bardzo dobrymi. W formie tabel zestawione zostały profesje i miejsca zatrudnienia Żydów w powiecie jarosławskim. Interesujące jest zestawienie w tabeli żydowskich studentów, którzy studiowali w okresie międzywojennym na Uniwersytecie Jagiellońskim. Uchodził on za jeden z najlepszych. Żydzi studiowali na Wydziale Filozofii, Lekarskim i Prawa, przy czym ten ostatni był najliczniej przez nich oblegany. Kilka osób

studiowało na Wydziale Rolniczym. Nie był to kierunek tak popularny jak prawo i medycyna. Studentami byli zarówno mężczyźni jak i kobiety. Powołując się na opracowanie M. Kulczykowskiego, „Żydzi – studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego w Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)”, Kraków 2004, wymienia 113 osób. Warto zaznaczyć, że wykształceni Żydzi, głównie na kierunku lekarskim byli dobrymi specjalistami, świadczącymi bardzo często bezinteresowną pomoc także chrześcijańskim mieszkańcom. W 1931 roku stanowili 46 procent lekarzy w Polsce. W kraju istniało kilkadziesiąt żydowskich szpitali i innych placówek medycznych. Żydowskie lekarze angażowali się w popularyzację wiedzy medycznej, docierali do najmniejszych zakątków w kraju by służyć swoją wiedzą. Podobnie rzecz się miała na terenie omawianego powiatu.

W aneksie Autorka umieściła wykonany przez siebie spis macew i mapę cmentarza żydowskiego w Sieniawie, w oparciu o bazę danych stworzoną przez członków projektu Gidonim, stworzoną przez studentów i wykładowców z Izraela. Autorka dokonała wstępnej pracy rozszyfrowując część nagrobków z podaniem obecnej ich lokalizacji. Do części nie udało jej się dotrzeć ze względu na znaczne zniszczenia. Cmentarz oprócz części odrestaurowanej posiada także – zaniedbaną, co wymaga w przyszłości dalszych prac konserwatorskich. Niewątpliwie wykonana praca przez Natalię Mazur jest zachętą do podjęcia dalszych starań o jej kontynuowanie przez odpowiednie do tego instytucje.

Praca została ubogacona przez fotografie. Baczną uwagę należy zwrócić na liczne tabele i wykresy, gdzie w liczbach podane zostały zmiany jakie zachodziły np. w przypadku urodzeń, małżeństw czy zgonów. Autorka poprzez wykresy zobrazowała strukturę wyznaniową społeczności żydowskiej powiatu jarosławskiego na tle innych wyznań. Odniosła się do całego okresu międzywojennego, wskazując także na poszczególne miejscowości, w których zamieszkiwali Żydzi. Na omawianym terenie występowały trzy główne wyznania: rzymskokatolickie, greckokatolickie i mojżeszowe. Przy czym to ostatnie w całym powiecie nie przekroczyło 50 %. Nieco ponad 50 % było wyznawców rzymskokatolickich.

W pierwszym rozdziale pracy Autorka odniosła się również do struktury narodowościowej powiatu jarosławskiego na tle województwa lwowskiego, wskazując większy odsetek Żydów w miastach niż na wsi. Wiązało się to niewątpliwie z wykonywaniem przez nich konkretnej profesji. Wszystkie te informacje zebrane w tabelach i na wykresach pokazują całą historię społeczności, po której już dzisiaj prawie nie ma śladu. Za każdą liczbą stał konkretny człowiek, który swoją pracą przyczyniał się do rozwoju swojego miejsca urodzenia i zamieszkania.

2. Treść pracy

Rozprawa doktorska składa się z sześciu rozdziałów, wstępu, zakończenia, bibliografii (spisu tabel, wykresów, ilustracji, map) i aneksu. W pierwszym rozdziale zawarte są informacje na temat położenia i podziału administracyjnego powiatu jarosławskiego. Autorka skupiła się na wyliczeniu danych statystycznych w poszczególnych miejscowościach dotyczących min. liczby urodzeń, wyznania i narodowości. Na tej podstawie można wywnioskować, że w latach 1918-1939 ludność żydowska omawianego powiatu skupiona była głównie w miastach. Najwięcej ich było w Jarosławiu, Radymnie i Pruchniku. W tych miastach następowała ich większa asymilacja.

W drugim rozdziale Autorka dokonała analizy ruchu naturalnego ludności żydowskiej, na przykładzie Żydowskiego Okręgu Metrykalnego Radymno. W omawianym okresie istniały cztery okręgi metrykalne: Jarosław, Radymno, Pruchnik i Sieniawa. Wzięto tutaj pod uwagę statystykę urodzeń, zgonów i zaślubin. Dokonano szczegółowej analizy danych dotyczących między innymi przyrostu bądź spadku urodzeń w poszczególnych okresach np. pór roku. Dotyczyło to także zgonów, gdzie najwięcej zaobserwowano w okresie zimowym. Zarejestrowano także dane dotyczące przyrostu naturalnego, a w tym urodzone dzieci ze związków małżeńskich i pozamałżeńskich. Na ilość urodzeń miała wpływ także sytuacja w kraju.

W kolejnym trzecim rozdziale Natalia Mazur scharakteryzowała min. organizacje gospodarcze i dobroczynne ludności żydowskiej. Jak sama podkreśliła (s. 9) punktem wyjścia była „analiza struktury zatrudnienia ludności żydowskiej województwa lwowskiego oraz ludności powiatu jarosławskiego”. To też przełożyło się na angażowanie się omawianej społeczności w akcje dobroczynne. Pomoc płynęła dla żydowskich sierot, a także imigrantów prześladowanych przez III Rzeszę. Pogarszająca się sytuacja ekonomiczna na świecie dotknęła także mieszkańców powiatu jarosławskiego, co przełożyło się na znaczne ich ubożenie, a w konsekwencji rozbudowanie systemu opiekuńczego. Połączenie sił organizacji pomocowych uchroniło wiele żydowskich rodzin od głodu.

W rozdziale czwartym omówiony został udział Żydów w życiu społeczno-politycznym powiatu jarosławskiego. Autorka zwróciła także uwagę na organizowanie się ich w różnych ugrupowaniach żydowskich. Co prawda nie wchodził w skład Sejmu i Senatu, ale czynnie uczestniczyli w wyborach. Należy podkreślić, że młodzież aktywnie działała w wielu organizacjach żydowskich, które miały na celu przygotowanie Żydów do wyjazdu do Palestyny. Chodziło głównie o przygotowanie ich do budowy nowego państwa poprzez naukę

języka hebrajskiego, dobre przygotowanie z historii, geografii itp. Ponadto młodzi ludzie kształcili się w wielu zawodach, tak by później te umiejętności wykorzystać przy budowie nowego państwa.

W rozdziale piątym Autorka omówiła angażowanie się ludności żydowskiej w różnego rodzaju stowarzyszenia kulturalne, szkolnictwo i sport. Zwróciła uwagę, że mimo początkowo dobrze rozwijających się dyscyplin sportowych nastąpiło pewne załamanie w latach trzydziestych z powodu wzmożonego antysemityzmu. Drużyny polskie nie chciały uczestniczyć w zawodach z drużynami żydowskimi. Mimo tych trudności młodzież nie zaniechała swojej aktywności i rozwijała swoje sportowe umiejętności aż do wybuchu II wojny światowej. Zwrócono także uwagę na szereg problemów w dziedzinie oświatowej. W działalności szkolnej napotymano na szereg problemów, głównie natury finansowej, lokalowej i kadrowej. Dla społeczności żydowskiej edukacja miała duże znaczenie, bowiem odpowiednio dobrane wykształcenie jednostki, przekładało się później na polepszenie bytu nie tylko jej rodziny, ale także całej społeczności (np. lekarze, prawnicy itp.). Oprócz wykształcenia powszechnego dbano także o religijne.

W ostatnim rozdziale poruszono problem działalności żydowskich gmin wyznaniowych w powiecie jarosławskim. Ich zasięg terytorialny, możliwości finansowe itp. Odegrały one znaczącą rolę w kształtowaniu się życia jej mieszkańców. Zapewniały dostęp do szkół, domów modlitwy. One też dbały o najuboższych mieszkańców, prowadziły ochronki i domy pomocy dla potrzebujących. Mimo pogarszającej się sytuacji związanej z ogólnoswiatowym kryzysem w dwudziestoleciu międzywojennym, gminy spełniały swoją rolę, choć nie obywało się bez wewnętrznych konfliktów.

3. Uwagi końcowe i ocena

Autorka postawiła sobie za cel „przedstawienie losów społeczności żydowskiej powiatu jarosławskiego (s.7)” w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Odnosiła się także do ogólnej sytuacji społeczno-politycznej kraju. Przy omawianiu ruchu naturalnego ludności żydowskiej powiatu jarosławskiego Autorka korzystała z materiałów zgromadzonych przez Urząd Stanu Cywilnego w Radymnie. „Księgi urodzeń, małżeństw i zgonów z trzech pozostałych żydowskich okręgów metrykalnych powiatu jarosławskiego nie zostały udostępnione do analizy”. Nie jest podana przyczyna odmowy. W rozdziale IV, gdzie jest omawiana aktywność żydowskich mieszkańców powiatu w organach samorządu

terytorialnego Natalia Mazur skupiła się głównie na czynnym ich udziale w Radzie Miejskiej w Jarosławiu (s. 153-159). Wspomniała też krótko Radymno.

Powyższe uwagi nie stanowią zarzutu, a jedynie sugestie, które można uwzględnić przy wydaniu niniejszej pracy. Należy podkreślić, że rozprawa doktorska oparta jest na dobrym materiale źródłowym wystarczającym do opracowania podjętego tematu. Niniejsza praca jest znaczącym wkładem do historiografii Żydów powiatu jarosławskiego okresu międzywojennego, który do tej pory nie został w pełni opracowany. Tematyka przedwojenna historii Żydów, głównie z terenów wschodnich Polski, nie jest chętnie podejmowana przez badaczy. Problemem jest dostęp do źródeł, głównie tych znajdujących się poza terenami kraju. Autorka musiała się zmierzyć także z wyliczaniem danych statystycznych dotyczących min. urodzeń, małżeństw, zgonów itp. Nie można Jej odmówić wnikliwości badawczej o czym świadczą przytoczone liczne archiwalia i inne źródła.

Należy podkreślić, że podjęta tematyka wymagała daleko idącej selekcji materiału często znajdującego się w kontekstach nie związanych z badanym zagadnieniem. N. Mazur poradziła sobie z tym problemem, co świadczy także o dobrym przygotowaniu metodologicznym na seminarium doktorskim.

Rozprawa spełnia wszelkie wymogi stawiane pracom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie Natalii Mazur do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Kierownik
Pracowni Studiów na Holokaustem
Żydów Polskich i Europejskich
Sabina Bober
dr hab. Sabina Bober, prof. KUL